

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 118 1997

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Redaktionen tackar de professorer i ämnet som verkat som referenter under en tvåårsperiod:

Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Eva Hættner Aurelius, Ulla-Britta Lagerroth och Thure Stenström.

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows, Word for DOS eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-12-x

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1998

Bernt Olsson, *Vid språkets gränser. Svenska 1900-talslyriker och frågan om ordens förmåga*. ellerströms 1995.

De flesta litteraturforskare i dagens vetenskapssamhälle tycks föredra att muta in en epok eller en speciell tematik de sedan i studie efter studie allt bredare och intensivare kartlägger. Få är de som likt exempelvis Martin Lamm kan behandla såväl Gunno Dahlstierna som August Strindberg, Olof Dalin likaväl som Charles Dickens och det moderna dramat.

Bernt Olsson tillhör denna sällsynta skara. Hans namn torde i första hand förknippas med svensk diktning från 1600- och tidigt 1700-tal. Han har utgivit gedigna undersökningar av Haquin Spegels och Georg Stiernhielms litterära skapande och på senare år medverkat i Svenska Vitterhetssamfundets textkritiska utgåvor av bland annat Urban Hiärnes, Samuel Columbus' och Johan Gabriel Wervings samlade dikter. Därutöver har han, om än mer sporadiskt, också sysslat med vårt sekels författare. – I den nära 500 sidor långa studien *Vid språkets gränser* förenas båda dessa intresseområden.

Många forskare har noterat att den moderna lyriken innehåller mycket av självreflexion. Wallace Stevens, William Carlos Williams, Lawrence Ferlinghetti och Allen Ginsberg – för att begränsa sig till den amerikanska litteraturen – är namn som nämnts i sammanhanget. Hos dem alla tematiseras språket och de problem som häftar vid diktandet. Gerald L. Bruns skiljer mellan två uppfattningar av språket: å ena sidan den "orfiska", som sätter dikten i relation till omvärlden och tror på en enhet mellan ord och ting; å andra sidan den "hermetiska", som isolerar texten från världen utanför och uppfattar den som en sluten lingvistisk struktur. I *Den orfiska reträtten* (1977) visade Ingemar Algulin, som titeln antyder, hur det förstnämnda synsättet i huvudsak fått ge vika för det sistnämnda.

Olssons genomgång av svenska lyrikers inställning till "språkproblemet" tar sin utgångspunkt i två typer av texter: litterära program och manifest samt dessas konkretisering i poesin. Med termerna "metapoetisk" eller "poetologisk" dikt avser han "en dikt, som tematiserar en poetik och i sin gestaltning realiserar denna eller problematiserar den" (s. 18).

Under det övergripande temat om en språkkris döljer sig en lång rad frågor och föreställningar av lika intressant som svårfångad natur. Vad förmår språket och vad förmår det inte? Vilka är dess möjligheter och begränsningar? Vad menas med att det är socialt betingat och hur skiljer sig diktarens språk från vardagens? Är orden otillräckliga eller mäktiga och då i vilka avseenden? Vilken konsekvens har dess status för människans förmåga att nå kunskap? Finns det ett "urord" och hur skall det i så fall ringas in? Vad menas med "tystnadens poetik"? – Den ursprungliga till synes i första hand

lingvistiska och estetiska problematiken spjälkas upp i underavdelningar som kommer in på sociologins, politikens, filosofins, religionens och mystikens domäner.

Givetvis är dessa frågor inte enbart en angelägenhet för det modernistiska 1900-talet. Som den viktigaste faktorn för krisens utlösning framhåller Olsson tanken att orden inte längre upplevs ha kontakt med tingen. För att ge relief åt hur vårt sekels diktare spekulerat inleddes studien därför med en gedigen, lärdomspäckad historisk bakgrundsteckning på uppemot 150 sidor. Avhandlingens undertitel är alltså alltför blygsam – läsaren bjuds på oändligt mycket mer.

Under renässansen fanns en oerhörd tilltro till språkets kapacitet. Adams ursprungliga förmåga att ge tingen deras *rätta* namn gick i och med syndafallet förlorad. Nu var det diktarens uppgift att återskapa urspråket. Metoderna var många – Olsson nämner anagram, akrostikon och chiffer – men de förenades i tanken om språkets magiska kraft och diktarens betvingande makt varigenom tingens essenser kunde framkallas. Han, liksom vetenskapsmannen, kunde tolka naturens bok och för båda intog myten en särställning, i synnerhet berättelsen om Orfeus, "magikern, den som hade kunskap om naturen och förmåga att med sin sång göra den levande" (s. 29). Resonemangen stöds med hänvisningar till en mängd poetiker och lärda dikter: Campanella och Scaliger, Du Bartas, Ronsard och Du Bellay.

Under de följande århundradena ändrades uppfattningen radikalt. Vetenskapens landvinningar krävde ett nytt, mer exakt språk – matematikens – och diktarens och naturforskarens vägar skiljdes åt. Som Bernt Olsson påpekar är det symtomatiskt att skapensedikten som genre nu försvinner. Språkkrisens första fas inträder i och med romantiken. Metapoetin flödar och Orfeusgestalten blir åter en flitigt nyttjad symbol i litteraturen. Men nu framställs han i tragisk skepnad och hans tillkortakommanden understryks. Naturen har inte längre något språk. Olsson uppehåller sig huvudsakligen vid Schillers och Hölderlins diktning samt vid Novalis' spekulationer, där många föreställningar som skulle bli centrala för modernismen antyds, men berör också krisens gestaltningar hos främst Atterbom och Stagnelius.

Med symbolismen inträffar krisens andra stadium. Mallarmés totala språktvivel och vilja att skapa en dikters autonoma värld, helt avskuren från vardagsverkligheten, ägnas en glänsande analys. Vägen till målet går via fragmentet och den uppbrutna syntaxen. (Det är överraskande att finna att Verlaine var ute lika tidigt som Mallarmé i förkastandet av "det normala kommunikativa språket"; not 55a, s. 103). Rimbaud avvisar denna reduktionens strategi och försöker i stället genom expansion nå det nya språket, genom att spränga gränserna mellan alla sinnen. I sammanhanget vidrörs också

språktro och språkskepsis hos Hofmannsthal, Rilke och Valéry, samt inte minst skillnaderna mellan deras olika uppfattningar. Även den sene Eliots tematisering av språket i *Four Quartets* analyseras.

Avhandlingens första del avslutas med ett digert kapitel om 1900-talets mer framträdande -ismer, betitlat "Litteraturrevolutionen och språket". Vad beträffar futurism, dadaism och surrealism riktar sig upproret i första hand mot samhället och människan. Men vill man skapa en ny människa och en ny samfundsordning måste det ske genom litteraturen och därför är det nödvändigt att även språket förnyas.

I framställningen av den surrealistiska ideologin finns en egendomlighet. "Surrealisterna har en utomordentlig tilltro [till språket]. De upphöjde, som Blanchot uttryckt det, språket mer än några andra", noterar Olsson (s. 117). Men detta stämmer dåligt samman med de karakteristiker som i det följande ges när olika representanter för läran citeras: Aragon ("Med anmärkningsvärd ihärdighet ger han tillkänna sitt tvivel på språket"), Tzara ("Inte heller Tzara är så stark i tron på språkets förmåga att han kan visa ifrån sig allt tvivel"), Éluard ("Tvivlar på språket gör också Éluard"), Desnos ("Robert Desnos har ett mer desperat förhållande till språket"), Michaux ("Men det är inte bara fråga om uppgivenhet inför språkets otillräcklighet") och Char ("Till de diktare med anknytning till surrealismen som sett språket som ett problem hör i eminent grad René Char"), (s. 117–122).

Om de partier som ägnas den franska och italienska litteraturen inte ger så mycket nytt belönas läsaren i stället desto rikligare vad beträffar de övriga författarskap som trängs i detta fylliga avsnitt: amerikanen e.e.cummings, den kontinentala konkretismen med dess starka förtröstan på språket samt en rad tysktalande diktare (Marie Luise Kaschnitz, Günter Eich, Nelly Sachs och framför allt Ingeborg Bachmann och Paul Celan). I Tyskland hade språkproblematiken självfallet fått en specifik dimension. Det gällde att återerövra språket sedan detta förstörts och förnedrats under den nazistiska eran.

Om framställningen hittills dominerats av litteraturrespektive idéhistoriska synpunkter och perspektiv lämnar dessa i avhandlingens andra, till svenskspråkiga förhållanden begränsade del plats för mer regelrätta textanalyser, koncentrerade till elva författarskap och en rörelse. Ungefär hälften av studierna har publicerats under första hälften av 1980-talet, men de "har mer eller mindre grundligt reviderats vid inarbetandet i boken", som det heter i förordet (s. 11). Olsson understryker vidare att avsikten inte varit att spåra någon utveckling hos de enskilda författarna, ett företag som för övrigt torde ha varit lönlöst då motsägelserna är legio (s. 20).

Överflödet av iakttagelser i denna mängd av omfat-

tande författarskap gör det omöjligt att här ge annat än en svag antydning om innehållet i bokens senare del.

I sin genomgång av Vilhelm Ekelunds dikning tar Olsson fasta på landskapsskildringen och landskapsupplevelsen. I *Vårbris* (1900) hyser Ekelund inga betänkligheter rörande ordkonstens möjligheter att på ett impressionistiskt vis förmedla visuella intryck. Men så snart landskapet får mystiska övertoner, när "det öppnar sig mot oändligheten" och blir "heligt" – så som sker i *Syner* (1901) – vacklar språket. Det kan inte längre förmedla verklighetens kärna (s. 182–185).

Undantagandes Göran Sonnevi har ingen av våra lyriker varit så upptagen av språket som Gunnar Björling, påpekar författaren (s. 221). Han blottlägger dennes språkliga reduktion och sökande efter "den ordlösa dikten", en språklig misstro som kan ställas i kontrast till Södergrans orfiska uppfattning om diktarnas makt under den nietzscheanska perioden.

Analysen av Hjalmar Gullbergs produktion berör bland annat de tendenser till uppgörelse med den tidiga dikningen Olsson vill urskilja. Kallelsetanken och profetrollen, böjelsen för narcissism och betonandet av diktens musikalitet förkastas av den mogna skalden som i stället framhäver ordens kraft och betydelse ("orden med krona och fågel-/sång") och deras samband med urspråket.

Ekelöf skiljer sig från de flesta av sina kollegor genom att författa förhållandevis litet poetologisk dikt, skriver Olsson (s. 287). I ett uppslagsrikt avsnitt försöker han ändå – framgångsrikt – visa att ett metapoetiskt innehåll döljer sig under ytan på åtskilliga texter som i förstone tycks handla om något annat. Tystnadens poetik uppmärksammas självfallet liksom den med Diwan-dikningen aktualiserade frågan om ordens magiska ursprung.

I Lindegren-partiet fäster man sig vid de analyser som fokuserar texter ur *mannen utan väg* och visar hur språket, retoriken, utnyttjas för att ge en struktur åt det till synes kaotiska bildraseriet. – Beträffande Vennbergs "misologi" spårar Olsson dess rötter bland annat i författarens önskan "att finna ord som kan besvärja döden, ord med existentiell innebörd". Samtidigt misstror han ord med metafysiska pretentioner. Språket kan inte säga något om "gudomliga hemligheter" (s. 346, s. 340), varför Vennberg söker sig mot tystnaden.

Ytterligare avsnitt kretsar kring den konkretistiska strömningen (Öjvind Fahlström, Bengt Emil Johnson, Jarl Hammarberg-Åkesson) samt runt Elmer Diktonius', Rabbe Enckells och Göran Sonnevis dikning. Här skall slutligen endast Tranströmeruppsatsen nämnas. I centrum står det stora tema som behandlar nutidsmänniskans kontaktlöshet och fångenskap i vardagen. Men det finns också en hemlighetsfull värld utanför denna sterila tillvaro, representerad av medmänniskorna, natu-

ren, historien eller det gudomliga. Denna världsåskådning har också en språklig sida: de två sfärerna söker kontakt med varandra och den fråga som sent omsider ställs är om denna kommunikation är möjlig.

Det finns inte många invändningar att rikta mot Bernt Olssons magistrala studie. Alla analyser är väl inte helt övertygande, vilket närmast vore orimligt med tanke på deras antal. Citaten kan någon gång flöda väl ymnigt och framställningen emellanåt bli alltför kompakt, så till exempel när Vicos, Hamanns, Herders och Friedrich Schlegels tankar i språkfilosofiska frågor presenteras på en och en halv sida (s. 59f). Att nästan undantagslöst använda sig av diktцитat som underrubriker till de enskilda kapitlen är å andra sidan inte särdeles informativt.

Anmärkningar av detta slag tenderar att synas såväl otacksamma som småaktiga när man fått bevittna en lärdomsuppväning av sällan skadat slag. Den fäkunnige läsaren riskerar att sjunka ned i självförakt och tvivel beträffande sin egen, mer måttfulla beläsenhet och bildning. Det kommer därför som en befrielse när ”den generade författaren” i en passage (not 3, s. 414) bekänner att en litterär allusion gått honom helt förbi – till A.A.Milnes *Nalle Pub!*

Pär Hellström

Jens Kr. Andersen: *Bellman og de danske guldalderdigtere. En studie i litterær reception*. Danmarks Universitetsforlag 1996. 137 ss.

Selskabet Bellman i Danmark har under de senaste åren utvecklat en aktivitet, som ingalunda står tillbaka för det svenska Bellmansällskapet. Deras medlemsblad utkommer med flera nummer per år, och nu föreligger med ovanstående titel Band 1 av en egen skriftserie. Författaren, universitetslektor Jens Kr. Andersen, som tillägnat boken ”min dansk-svenske fru”, är tillika ordförande i Selskabet.

Det danska intresset för Bellman, som började i poeters livstid, har uppmärksammats tidigare, alltsedan Karl Warburg år 1895 publicerade sin banbrytande (om inte i alla detaljer korrekta) översikt i *Sammlaren* 16. I vår tid har från svensk sida Carl Fehrman (i *Nordisk Litteraturhistorie – en bog til Brøndsted*, 1978) och Anders Palm (i *Möten mellan konstarter*, 1985), lämnat bidrag till ämnet, medan de tyngst vägande danska bidragen är O. Schonings lilla bok *Bellmans digtning og dens indflydelse i Danmark* från 1904 och Fr. Birket-Smiths tvådelade uppsats ’Bellman i Danmark’ i *Ord och bild* 1928. Andersen är dock alltför blygsam när han i förordet skriver: ”Det er et i hovedsagen kompilatorisk arbejde, der forhåbentlig vil kunne lette fremtidige Bellmanstudier ved at samle og systematisere litteraturhistoriske fakta, der

hidtil har måttet opledes flere steder, og kun i anden række måske – trods alt – supplerer forgængere” (s. 7).

Arbetet utmärker sig inte bara genom fullständighet och översiktlighet, utan bryter ny väg genom att sortera Bellmanlånen efter ett finurligt system och placera dem i deras kontext i de verk, de dyker upp i. Han klassificerar dem efter lån av melodi, lån av motiv eller situation, och lån av tema, varmed han menar en allmännare likhet i livshållningen (’ideologin’), t.ex. ”levelæren ... Drik og elsk i den korte tid, du har tilbage” (s. 13). Om man sätter plus- eller minustecken till dessa tre kategorier, kommer man till sju typer av lån varierande mellan likhet på alla tre nivåerna (’type IV’) och olikhet på alla tre, som naturligtvis är brist på lån, alltså ’type 0’. Vad han inte tar med, är rent stilistiska lån, dvs fraser och uttryck som slår en läsare som avgjort ”bellmanska” men alltså faller genom författarens säll. När t ex Peter Faber skrev ’Den glade Svend’ (’Ja Haandværksmanden har det godt...’), lånade han inte bara melodin från FrS 21, utan också det humoristiska rimmet (hos Bellman *tre – nöjdare*; hos Faber *tre – Baiere, Markerne* m fl); ändå rubriceras sången som rent melodilån (typ I).

Förf. tar som undersökningsobjekt tjugo ”guldalderdigtere”, ordet använt i liberalt omfattande betydning, för omkring hälften skulle nog snarare räknas till det danska *sølvalder*; begreppet tänjs ut till att täcka perioden fram till 1870-talet och därmed det moderna genombrottets början i Danmark. Till ”diktarna” räknas också balettmästaren August Bournonville och skådespelarinnan Johanne Luise Heiberg. Den senare har visserligen skrivit ett par sångspel, där Bellmanmelodier kommer till användning, och den förre, en centralgestalt i tidens kulturliv, kommer med som upphovsman till baletten *Bellman eller Polskdansen paa Grønaland*, där både Bellmansfigurer och Bellman själv uppträder till musiken till nio av Epistlarna; baletten var en avgjord succès och uppfördes inte mindre än 125 gånger på 1800-talet. Något oväntad är också diktaren nr. 16, ”H. Scharling/E. Reumert”. Henrik Scharling publicerade 1862 romanen *Nøddebo Præstegaard*, som snart blev populär men inte har något med Bellman att göra. Det har däremot Elith Reumerts dramatisering från 1888, idet två Bellmanmelodier (FrS 10 och FrE 31) används till inlagda sånger i denna ’vaudeville-komedi’. Själva texten utgavs så sent som 1980; om de togs med här i strid mot förf:s i boken för övrigt gällande stoffbegränsning, så måste det vara för att sångerna ”hører til dem, enhver dansker (dog måske især de halv- og hel-gamle) vil kunne synge med på” (s. 83).

Efter ett inledande kapitel, där förf. explicerar sitt framgångssätt, ägnas så var och en av författarna först en ”extern” och sedan en ”intern” undersökning. I den första dokumenteras den behandlades kännedom om Bellman med hjälp av yttringar i brev, dagböcker eller